

Қабул О.Қ., *А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, PhD доктор*

Ибраев Б.И., *А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, Қазақстан, Қостанай қ.*

ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ САБАҚТАСТЫҚ РОЛІ

Мәдениетте құндылықтардың сабақтастық жүйесі бұзылмай, тұтас күйінде сақталса, өркениеттік кезеңде бұл ереже орындалмайды. Құндылықтар вертуальды, әлеуметтік, діни, эстетикалық, саяси болып жіктелітіндігі мәлім. Құндылық теориясын зерттеушілердің бірі Г. Риккерт құндылықтардың алты саласын ажыратады. Олар: ғылым, дін, өнер, этика, жетілген өмір және құдіретке сүйіспеншілік [1, с. 107-108]. Аталмыш салалар бірін-бірі толықтырып, белгілі бір тұтастықты құрайды. Сондықтан да бұл құндылықтардың арасында өзіндік бір сабақтастық бар. Бір жүйедегі құндылық сабақтастығы екінші құндылықта өз жалғасын табады. Осылайша құндылық жүйесіндегі сабақтастық бүтін бір механизмге айналады. Сабақтастық көбіне тарихи алмасуларға байланысты өзгеріп отырады немесе өз құнын жоғалтып алады. Мәселен, Ресейге қосылған кезден басталған қазақ өмірі маңызды рөлге ие, өйткені осы кезеңде ел басын үш жүз жыл бойы бірлікте ұстап тұрған ескі құндылықтар орнын жаңа құндылықтар алмастырды. Бұл турасында академик Ғарифолла Есім: «бұрынғы ешкімге бағынбайтын адамдар, бағынышты болды, бұл ескі құндылықтардың сарқылуының тағы бір дәлелі» [2, б. 45] деп ғылыми пайымдау жасады. Құндылықтың ең үлкені – саяси тәуелсіздіктің жойылуы еді. Жаңа құндылық қазақтың басқару принципін бұзды, елге таңсық жаңадан басқару билігін күштеп енгізді. Ығыстырылған ескі құндылықтар өзімен бірге көптеген дәстүрлі ұғымдарды, салт-сананы ала кетті. Жаңа құндылықтар жұртқа жат, тез бейімделуге ыңғайсыз, бірақ өздеріне аса пайдалы жаңашылдық орнатты. Саяси тәуелді елдің еркін ойлап, еркін өмір сүруіне

ешқандай мүмкіндік берілмеді. Мұндай жағдайдың орын алуы бүкпесіз ашық түрде іске асырылды.

XX ғасыр адамзат тарихында айрықша орын алады. Бұл ғасыр ғылым, техника, технология аймағында үлкен әлеуметтік-саяси, экономикалық өзгерістер мен тосын жағдайларға толы болды. Бірақ осы ғасырдың ғылыми-техникалық, әлеуметтік-саяси және өнегелік өрлеулері арасында диспропорция орнатқаны да жасырын емес. Қазақ қоғамындағы мыңдаған жылдар бойы пайдаланылып, тұрмыс тіршіліктің ыңғайына қарай толығып, шама-шарқынша сақталып келе жатқан дәстүрлеріміз бен құндылықтарымызды бірте-бірте санамыздан алыстатып жіберді. Қазіргі таңдағы адамзатты құрдымға жетелер нашақорлық, ішімдікке салыну, жезөкшелік, адам мүшелерін, әсіресе балалар мүшелерін сату, ұйымдасқан қылмыс тағы да басқалар қалыптасқан құндылықтарды әлсіздендіріп, жарамсыз етуде. Көз ілестірмес жылдамдықта дамып жатқан технологияның барған сайын рөлі жоғарылап, осының барлығын қолдан жасап отырған адам, сол технологияның ығында қалып бара жатыр. Адамның физикалық немесе қол күшін және көптеген сағатты, күнді, тіпті айды талап ететін барлық жұмыстарды техниканың көмегімен іске асырып жатырмыз. Осы тұста қол күшімен қатар адамдардың осы жұмыс арқасында қарым-қатынаста болып, бірінің шешілмей жатқан мәселесіне бірі көмектесіп, туыстық, достық сияқты қымбат байланыстарды да ұмыт қалдырғандаймыз. Қол күшінсіз ой күшінің сапалы болуы екіталай.

Осы тұрғыда өркениеттің нақты не екенін анықтай алмасақ та, одан қашып құтыла алмайтынымыз белгілі, яғни өркениет қазіргі заманғы өмірдің көрінісі, болашақтың негізі. Одан тысқары қалып қою мүмкін емес. Себебі барлық адамдар дене азығын тойдыруды ұнатады, физикалық аз қимыл жасап, уақыт үнемдегенді қолайлы көреді. Өркениеттің ертеңі жоқ дегенге саятын көптеген болжамдарға қарамастан, өркениет бола бермек. Осы көзқарастарды тұжырымдай келе, өркениетке былайша сипаттама беруге болады: әр елдің өзіндік мәдениетінің деңгейіне сәйкес өркениеті болмақ. Жалпы өркениеттерді мәдениеттер сияқты бірін жоғары, бірін төмен деңгейде деп салыстыруға

болмайды. Өркениет – өлшемі айқын анықталған, технология көмегімен жүйелі жазылған заң емес. Бірақ болашақ үшін жасалған өнер мен ғылым салаларының кез келгеніндегі қандай да бір жаңалық, құндылық немесе жаңа идея өркениеттің бір белгісі болмақ. Біз өркениеттіміз, яғни өркениет ішінде өмір сүріп отырмыз, өркениетті елдермен үнемі қарым-қатынастамыз. Ал, бүгінгі таңдағы өркениеттің дағдарысқа немесе тоқыруға ұшырауы тек қана өркениет дағдарысы емес, жалпы дағдарыс немесе тоқырау. Себебі өркениеттің қамтымайтын саласы жоқ, тіпті біздің бүгінгі өміріміздің өзі өркениет, оны мойындамаймын немесе қажет етпеймін деген күннің өзінде де, біз күнделікті тұрмыс тіршілігімізде өркениетпен қарым-қатынасқа түсіп, оның туындыларын қолданамыз.

Дағдарыс жағдайында тек жеке адам немесе жеке әлеуметтік жүйе, тіпті бір жеке континент қалып қоймайды. Сонымен қатар дағдарыс мәдениеттің немесе өркениеттің жеке бір формаларына, формацияларына ғана қатысты емес. Ол белгілі бір мәдени немесе экономикалық бейнедегі өзінің болмысын құратын әлеуметтік тіршілік иесі - барлық адамзатқа қатысты. Олай болса, ең басты құндылық – Адам, ал адамға ең қажет дүние – имани құндылық. Имани құндылық – адамды болашаққа жетелеуші, адамзат өткенін саралаушы, асқынған қоғам ауруын жеңілдетуші, адамдық кейіптен айуандық кейіпке айналып бара жатқан адамзатқа байыптылық беріп, сабырға шақырушы. Құндылық ол ешқандай құн (стоимость), баға емес. Ол адамзат бойындағы бар нәрсе. Ол адамды адам етер «құт», деген ұғымға теңеуге болады. Бойындағы құтын, құндылығын жоғалтпаған адам ғана басқа құндылықтарды тани алады, бағалай алады және игілігіне жарата алады. Демек, құндылық өркениеттің басты өлшемі, адамдардың еркін таңдауы. Жоғарыда талданған пікірлерді саралай келе, құндылық адамзат дамуын байланыстырушы, сабақтаушы, жалғастырушы механизм деген ой тұжырымдаймыз.

Сабақтастық нысандарымен бірге сабақтастықтың бағытталуы, яғни, векторының да мәні орасан зор. Ол қазіргі кезде өмір сүретін адамдарға да, келер ұрпақтарға да бағытталынуы мүмкін, бірақ ешқашан өткен шаққа

бағытталмайды. Дегенмен, жаңғыртылу үлгісі өткен шақтан алынуы мүмкін. «Қоғамның алтын дәуірін» қарастырған кезде өткен шаққа көз жүгіртетініміз шындық.

Қоғам деңгейінде өмірдің бір саласындағы белсенді даму (үздіксіздік) өмірдің басқа саласындағы дамудың тежелуімен (үздіктілік) ұштасуы ықтимал. Мысалы, қазіргі кезде елімізде, күллі әлемде орын алған рухани дағдарыс: материалдық құндылықтар дамыған сайын руханилықтың тоқырауға ұшырағандығы; қазіргі кезде адамның оқып-тоқығаны немесе мамандығы емес, оның материалдық жағына басты назар аударылатындығы; материалдық жағдайы жақсы адамның қоғамда сыйлы, ал материалдық жағдайы төмен адамның әлеуметтік мәртебесінің орташа болуы.

Сабақтастықтың әлеуметке бағытталуы туралы ең алғаш рет антрополог М. Мид айтқан болатын. Ол белгілі бір мінез-құлық үлгісіне сүйену арқылы мәдениеттің келесідей түрлерін белгілеген: префигуративті, конфигуративті және постфигуративті. Мәдениеттің аталған түрлері бір-бірінен қоғамдағы түрлі жас топтарының өзара байланыс дәстүрлерімен ерекшеленеді [3, с. 25-27].

М. Мидтің пікірінше, мәдениеттің префигуративті түрінде (оларды алғашқы қоғамдық ортадан байқауға болады) жасы үлкен адамдар, ата-бабалар кіші ұрпақтар үшін мінез-құлықтың үлгісі, талассыз беделге ие адамдар болып табылады. Аға буын ұрпақтары меңгерген ақпаратты жасы кіші ұрпақ шүбәсіз анық, нақты ақпарат ретінде қабылдайды. Ата-бабалар құндылықтарын сол қалыпта қабылдайды. Жойылмайтын қалыптардың арқасында технологиялық жолмен меңгеріледі.

Осындай мәдениет өкілдері болып табылатын барлық адамдардың ішкі табиғи өзара байланыстылығы, ұрпақтардың сабақтастығы өте терең, сол себепті ол пайымдауды, вербалдануды талап етпейді. Осындай мәдениет өкілі болып табылатын адам әдетте өз-өзін сенімді, нық және жайлы сезінеді, себебі оны аға буын ұрпақтары қорғап жүреді. Ол өткен шақ негізінде туындайтын болашақтың нақты бейнесін елестете алады және өмірдің мәні мен мақсатын нық біледі. Қазіргі заман – өткен шақты сақтап, жаңғырту құралы, сондықтан

өмірінің өзгертілуін талап етпейді. Ол үйреншікті және дағдылы жағдайларда тиімді әрекет етеді, бірақ креативті емес; дегенмен үйреншікті емес жағдайларда абыржып, сасып қалады. Бүгінде мәдениеттің мынадай түрлері кездесетіндігін атап өткен жөн: идеологиялық анклавтарда, аса радикалды агрессивті мәдениеттерде кездеседі [3, с. 31-34].

Мәдениеттің конфигуративті түрі әдеттегідей бір ұрпақты. Бұл мәдениет алуан түрлі емес, префигуративті мәдениет түріне карағанда үстіртін, бірақ икемді, әрі ашық мәдениет түрі. Мәдениеттің осы түрінде құрдастар бір-бірімен өзара әрекеттесіп, жақын, нақты өмір сүреді. Олар бір-біріне мінез-құлық үлгісінің қандай болу керектігін көрсетіп, «қазір және енді» деген қағидат бойынша өмір сүреді. Өткен шаққа оралмайды, ол туралы ойламайды, ал келешекті тек «жалпы түрде» ғана елестетеді. Олардың өмір сүру мақсаттары мен мәні прагматикалық сипатта. Осындай мәдениетте өмір сүретін адамның білімі, икемділігі мен құндылықтары шектелген, өмір шеңберлеріндегі кейбір өзгерістерді шарасыздық деп қабылдайды. Ол үшін қоғамдық болмыс жеке тіршілікке карағанда маңыздырақ. Оның ұжымдық ниеттері мен мақсаттары жеке тұлға болу ұмтылысын ығыстырады. Ол зор шиеленісулерді, қиындықтарды басынан кешіп, әдеттен тыс жағдайларда, әсіресе, топтарда тиімді әрекет етуге дайын. Бірақ түрлі жастағы адамдар қарым-қатынасқа түсіп, өзара әрекеттескен кезде айтарлықтай қиындықтарды сезінеді, үрейленеді, мазасызданады, өзіне деген сенімі де жеткіліксіз болады. Бүгінгі күні мәдениеттің осындай түрін жасөспірімдердің кішігірім тобынан кездестіруге болады. М. Мид сипаттаған мәдениеттің постфигуративті түрінде қоғамның жас ұрпақ мүшелері аға буын өкілдерінің мінез-құлық үлгісіне, танымал тұлғаларына сыни көзқараспен қарайды. Кейде жас ұрпақ аға ұрпақ өкілдері оқытушыларына, мұғалімдеріне айналады да, аға ұрпақ өз құндылықтарынан, білімдерінен, технологияларынан бас тартып жатады. Осының нәтижесінде түрлі жаңалықтар орын алып, орасан зор материалды құндылықтар құрылып, жастардың шығармашылық қабілеттерінің дамуы күшейіп, өздеріне деген сенімдері арта түсуі мүмкін. Постфигуративті мәдениеттегі адам

жаңашылдыққа қарай бағытталған, ол дәстүрлерге және ырым-тиымдарына тәуелді емес. Оның өмір сүру үлгілері өткен шақты толығымен мойындамауға, қазіргі кезеңнің құнсыздануына негізделеді. Тек келешекке ғана бағдарланған, келешектің бейнесі дәріптелген, дегенмен бұлыңғыр. Адам өмірінің мақсаты мен мәні – қалыпты құндылықтарды бұзу арқылы ешқашан және ешқайда болмаған келешекті құру. Осындай мәдениетті ұстанған адам көптеген жағдайларда өзіне нық сенген, мақсатты, бастамашы, толыққанды, бірақ рефлексияға қабілетті емес. Өзін қоршаған ортада белсенді түрде әрекет етсе де, әлемге нық сеніммен қарамайды, мәдениеттің көптеген қыр сырларынан алыс. Ол келешекке бағытталған, тіпті соның салдарларынан қазіргі заманға немқұрайлы қарайды немесе адамдарға, тіпті өзіне де қатігез болуы мүмкін. Алайда қалыпты емес жағдайларда креативті және тиімді әрекет ете алады. Дегенмен, күштің жұмсалуды талап етпейтін жағдайларда абыржып, сасып қалады. Кез келген қоғамда осы аталған типтер бір-біріне еніп кетеді, ал белгілі бір тип өкілдерінің басым болуы қоғамның қандай екендігін көрсетеді [3, с. 37-41].

Мысалы, жаңа кезеңде өмір сүріп жатқан еуропалықтардың дүниетанымында орын алған түбегейлі өзгерісті префигуративті бағыттың конфигуративті және постфигуративті бағыттармен ауыстырылуы деп түсінуге болады. Елестетілетін жаңа буын өкілдері мен келешек заманның өкілдері абсолютті білім мен жоғары сана иелері болып табылатын адамдарға ұқсайтын болғандықтан, олар адам қызметінің төрешісі, әрі түпкілікті мақсаты деп танылады. Тек осындай дискурс тұрғысынан ғана «тарих мені толығымен ақтап шығарады», «уақыт бәрін өз орнына қояды», «келер ұрпақтар бағалайды» сынды пікірлер орынды.

Қоғам өміріндегі сабақтастықтың ролі оның ауқымдылығына, қоғамдық орта мен олардың мәдени даму үлгілеріне тәуелді емес, іргелі маңыздылығына байланысты. Сол себепті, антропосоциогенез барысындағы сабақтастық рөлін қарастырайық.

«Біз ағзаның қоршаған ортаға пассивті бейімделуінен белсенді бейімделінуге қарай дамуының тұрмыста көрініс алған түрі екендігін білеміз, осыған байланысты қоғамда рушылдықтың жаңа түрі пайда болады да, біртіндеп даму барысында оның биологиялық сипатын жоққа шығарады. Яғни, онтологиялық тұрғыдан осы салалардың тұрмыста қатар өмір сүруіне сілтеме жасауға болады. Ал адамның өзі және өзі өзгерткен қоршаған ортадағы (қоғамдық тұрғыдан жаңартылған) табиғи күштер екінші кезекке ығыстырылады, тұрмыстың қоғамдық сипаттамалары барынша басым бола бастайды және биологиялық сипаттамалар сапалы тұрғыдан өзгерсе де ешқашан толығымен жойыла алмайды» [4].

Ақпараттық үдерістердің рөлі тез арта түсіп, білімдер мен дағдыларды генетикалық тетік шеңберінде кодталмайтын және туа біткен түйсіктер сияқты мирас ретінде берілмейтін, бүкіл ақпаратты жинақтау, сақтау және келер ұрпақтарға беру жүйесі пайда бола бастады.

Адам мен қоғамның қалыптасуы тек адамдардың өмір сүру әдісінің сақталуын қамтамасыз ететін әлеуметтік «мұрагерлік» тетігінің арқасында ғана мүмкін болды. Жалпы біз адамның мінез-құлқы оның санасына тәуелді екендігін білеміз. Ал, адамның санасы қоршаған болмысты сезу, қабылдап түсіну, елестету сияқты жүйке жүйесі бар тірі ағзалар психикасының дамуының жоғарғы нысаны болып табылады.

Біздің зерттеуіміздің шеңберінде адамның психикалық қызметінде осыған дейін қол жеткізген тәжірибені жинақтай алу қабілетіне, яғни, өзінің психикалық шабыттарын білдіре алу қабілетіне, оларды ортаның түрлі әсерлері арқылы өзгеруінен сақтап, сананың ішкі мәнінің шеңберінде тұйықтата білуіне ерекше назар аудару керек. Бұған дейін айтылғандай, жеке тәжірибені сақтай білу және келер ұрпақтарға бере білушіліктің нәтижесінде біртіндеп мәдениет немесе адам болмысының өзіндік адами тәсілі қалыптасады.

Кең мағынада айтар болсақ, «сабақтастық» ұғымы – осыған дейінгі ұрпақтар жинаған тәжірибені мұралану. Қоғамдық болмыстың түрлі салаларында сабақтастық ұғымының мәні де әр түрлі деп айтуға болады.

Мысалы, экономикалық салада өндірістік циклдардың экономикалық тиімділігі мен оңтайлылығы тұрғысынан сыни баға берушілік және осыған дейінгі әлеуметтік тәжірибені біртіндеп ығыстыру қалыптасады да, содан кейін біртіндеп жаңа тәжірибемен ауыстырылады. Бұл саладағы сабақтастық ұдайы тікелей және үздіксіз сипатта, себебі материалды өндіріс құралдарын қандай да бір жанама нысанда иеленуге болмайды. Осындайда ауыстыру дегеніміз құндылықтардан мүлде бас тарту емес екендігін атап өткен жөн, себебі материалдық өндірісте сабақтастықтың кумулятивті (жинақтаушы) сипаты байқалады. Оған қоса, қоғамның экономикалық өмірінде болатын өзгерістер қоғамның басқа салаларына қарағанда айтарлықтай серпінді сипатта орын алады және тәжірибенің қабатталуын бір ұрпақтың өмір сүрген кезінен байқауға болады. Рухани салада тәжірибе үнемі жаңадан түсіндірілетін көркемдік бейнеге рәсімделген, ал тәжірибенің басқаларға берілуі әдетте жанама түрде жүзеге асырылады, бұл ерекшеліктер өнер саласында барынша жақсы зерттелген [5, с. 76-77].

Өнердегі сабақтастық көркемдік тәжірибенің мәні мен нысанын қамтиды. Өнертану саласында сабақтастықтың түрлі нысандарын сипаттау үшін келесідей терминдер қолданылады: әсер ету, қабылдау, еліктеу, эпигонизм, академизм, компаративизм. Өнерде көркемдік тәжірибенің нысаны оның мәніне қарағанда тұрақты, себебі көркемдік тәжірибенің мәні көбінесе тарихи-нақты сипатта.

Сонымен қатар, қазіргі қоғамда өнердің әлеуметтік рөлі яғни, әлеуметтік тәжірибені көркемдік нысанда бекіту өткен кезеңдермен салыстырғанда айтарлықтай өзгерген, бұл жеке ғылыми зерттеудің тақырыбына айналуы да мүмкін.

Ғылымдағы сабақтастықтың объективті негізі – ақиқаттағы нысандар мен құбылыстарға тән қайшылықтардың біртіндеп дамуы. Таным үдерісіндегі нақты дамиды объектiлердi жаңғырту бiр-бiрiн мойындамайтын теориялар мен тұжырымдамалар бiлiмнiң басқа да нысандары арқылы жүзеге асырылады. Ғылымның әрбiр алға басқан қадамы осыған дейiнгi кезеңнiң жемiсi, нәтижесi

болып табылады және де оның әрбір келесі қадамы осыған дейінгі қадаммен заңды түрде байланысады.

Осыған дейінгі кезеңнің жетістіктерін пайдалану барысында ғылым үздіксіз алға қарай дами түседі. Ғылымдағы сабақтастық дегеніміз ежелгі, ескірген идеяларды жаңа кезеңге жай ғана ауыстырып, пайдаланылатын теориялардың, гипотезалардың, зерттеу әдістерінің бүкіл мән-мағынасын жаңа кезеңде толығымен ұстану емес. Ол міндетті түрде сыни талдау мен шығармашылық қайта құру элементтерінен құралады. Ғылыми танымның мәні – ақиқатты іздестіру, сондықтан да тәжірибе тек ақиқат білімнен ғана алынады.

Ғылымда үнемі бүгінге дейінгі көзқарастардың нақтылануы, егжей-тегжейлі пысықталуы және оларға сынның айтылуы қалыпты құбылыс. Бұл мәселе шетелдік зерттеушілер Д. Берналдың, Т. Кунның (парадигмалардың ауысуы идеясы), К. Поппердің («үшінші әлем»), П. Фейерабендтің, Дж. Холтонның еңбектерінде кеңінен зерттелген [6, с. 17].

Қазіргі қоғам көп қатпарлы, ғылымда қоғамның түрлі топтарын біріктіруге деген талпыныс көптеген зерттеулердің негізіне айналған, себебі дәл сол біріктіруге деген талпыныс арқылы қоғам топтарынан құралған жүйенің қызмет етуі мен ұдайы өндірісі жүзеге асырылады. Бүгінге дейінгі тәжірибені сыни пайымдау арқылы біріктірушілік сипатын саналы түрде әзірлеуге болады ма? Тәжірибе қандай жолмен қазіргі ақиқатқа енгізіледі және де қазіргі кезде пайдаланылатын ақиқаттан жағымсыз үрдістерді жоюға болады ма? Аталған сұрақтарға жауап беру бізге сабақтастықтың мәнін пайымдауға көмектеседі.

Сабақтастық үдерісінің өзара байланысты және бір-біріне қайшы келетін екі құрамдас бөліктерін сипаттау өте маңызды болып табылады:

а) қоғамдық өмірдің негізгі нысандарының тұрақтылығын қамтамасыз ететін және дәстүрге айналу арқылы өзгермейтін, тұрақты құрамдас бөлік;

б) өзгертін, түрлендірілетін құрамдас бөлік шығармашылық қызмет, ол мұра ретінде қалдырылған мән-жайлардың трансформациясын қамтамасыз етеді. Мысалы, еуропалық мәдениетте бұл құрамдас бөлік әлеуметтік

болмыстың ерекше түрі болып табылатын танымға негізделеді. Кең мағынада сабақтастықтың бұл түрі – инновация.

Ауыспалы мағынада сипаттайтын болсақ, дәстүрлер мен инновацияларды жүйенің тұтастығын қамтамасыз ететін қарама-қарсы ұғымдар деп білуге болады. Алайда осындай тепе-теңдік үнемі серпінді тепе-теңдік болып қала бермек. Әлеуметтік ілгерілеудің мәні кешенің бүгінге, бүгіннің болашаққа қарай үнемі ұласып тұруында. Жинақталған тәжірибенің үнемі түсіндіріліп тұруын, оның жаңа жағдайларға бейімделуін, заманға қажеттісінің іріктелуі мен сапаландырылуын талап ететін күнделікті тәжірибе қосылады. Өткен шақ пен қазіргі кезең арасындағы кеңістікте өткен кезеңді үнемі жандандыратын дәстүрлі жоралғыға деген қажеттілік, күнделікті тұрмыстағы жайға бейімділік немесе келешекте болатын жетістіктерге бағдарлануы болуы мүмкін.

Адамзат дамуының қиындығы – қоғамдағы ғылыми-техникалық ілгерілеудің адамгершілік саласындағы ілгерілеуге өзіндік ықпал етпейтіндігінде. Осыған дейінгі қол жеткізілген ілгерілеу нәтижелері сақталып, олар үнемі жаңартылып жинақталған жағдайда ғана өзіндік орын алатындығы туралы атап өткен болатынбыз. Білім мен техника саласындағы аталған жинақталуды тиісті әлеуметтік институттар қамтамасыз етеді. Ал адамгершілік басқаша қалыптастырылады. Оның мәнін дәрігер, философия ғылымдарының кандидаты А.Н. Луктың айтқанынан байқауға болады: «Сезімдердің жоғары мәдениеті генетикалық негізде бекітілмейді. Сондықтан да мұра ретінде берілмейді. Сезімдердің жоғары мәдениетін әрбір жаңадан туылған бала бойына сіңіру керек. Егер де осындай тәрбиеге мән берілмесе бір ұрпақтың өмір сүру кезінде адам сезімдері мен әдет-ғұрыптары алғашқы адам кезіндегідей қалыпқа түсіп кетуі мүмкін» [7, с. 11]. Осыған байланысты сабақтастық үдерісінде адамгершілікке тәрбиелеуге ерекше назар аудару керек.

Сабақтастықтың мәні оның қызметтері арқылы кеңінен сипатталады. Қызмет – белгілі бір феноменнің жүйелі міндеті, оның қоғамдық өміріндегі рөлі. Әлеуметтік талдау нақты әлеуметтік мәселелерді шешу барысында, қоғамның өмірін жаңа жағдайларға сай етіп түрлендіру үшін қажет. Әдебиетте

сабақтастық қызметтерінің тұрақты жіктелуі жоқ, сондықтан біз оларды белгілі бір бағытты сатыда былай белгіледік:

1. Тарату қызметі – әлеуметтік тәжірибені жеке тұлғалар арасында, тікелей қарым-қатынас барысында бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беруде жүзеге асырылады: салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, жөн-жоралғылар.

2. Коммуникативті қызметі – адамның басқа адамдармен қарым-қатынас жасау қажеттілігінен туындайды, бұл қажеттілік замандастар арасындағы әлеуметтік тәжірибе алмасу арқылы жүзеге асырылады.

3. Мұрагерлік қызметі – адамның бойындағы табиғи және әлеуметтік қасиеттердің тоғысуын жүзеге асырады, адамды тұлға ретінде қалыптастырып, дамуына ықпал етеді. Бұл қызмет тіршілік қарекетінің түрлі салаларында: денсаулық сақтау саласынан бастап, бала тәрбиесі мен білім беру саласына дейінгі түрлі салаларда өскелең ұрпаққа деген қамқорлық көрсетуден көрініс табады.

4. Біріктіруші қызметі – адамдарды жалпы адамгершілік құндылықтар мен бағдарламалар аясында біріктіріп, адамзатты сақтау мақсатында ұйымдастыруы тиіс.

5. Мемориалды қызметі – түрлі әлеуметтік институттарды: мұрағаттарды, мұражайларды, кітапханаларды, тарихи қорықтарды және т.б. қолдану арқылы маңызды әлеуметтік тәжірибені қоғамның есінде сақтауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған қызметтер бір-бірлерімен тығыз байланысты болып табылады және олардың бірі басым деп айту қиын. Бірақ аталған қызметтердің әрқайсысы тиісті назар аударуды және електен өткізуді қажет етеді, себебі тәжірибелік мақсат болып табылатын қоғамның ұдайы өндірісінің түрлі салаларында және түрлі ұрпақтар өкілдеріне бағытталуы бірдей болуы мүмкін емес қызметтің нақты бағдарламаларының әзірленуін талап етеді.

Адамдарға ортақ биологиялық және әлеуметтік негіздер болады. ХХІ-ғасырдың басында адамзат бірлігі, жер ғаламшары тұрғындарының ежелгі мүдделерінің ортақтығы аса маңызды мәселелерге айнала бастады. Қазіргі дамыған қоғамда жалпы әмбебаптануға деген беталыс байқалады [8, б. 85].

Сабақтастық мәні – жалпығаламдық тарих тұрғысынан қысқа ғана дәуір кешетін ұрпақтардың ауысуындағы белгілі бір сипаттамалардың, дағдылардың, икемдердің, машықтардың, бағдарлардың, мақсаттардың, рөлдердің, рөлдік тізбектердің, институттардың, яғни, әлеуметтік тәжірибенің құрамдас бөлігі болып табылатын бүкіл құндылықтардың жаңғыруы. Осындай жағдайларда әлеуметтік мұрагерлік жойылып, сабақтастық үзіліп қалатын болса, адамзатқа әдеттегі, биологиялық кодтауға негізделген тірі қалу мүмкіндіктері бар бытыраңқы, ұйымдаспаған, өз бетімен өмір сүруші ағзалардың жануар әлеміне қайта оралуына тура келеді.

Қазіргі қоғамдағы «сабақтастық» ұғымы адамның әлеуметтік тәжірибені меңгеруге саналы күш салуын білдіреді. Сабақтастық мәселелерінің маңыздылығын ғалымдар әлдеқашан түсінген, өткен ұрпақтардың тәжірибесіне көз жүгірту барысында «ілгерілік» (прогресс) және «шегініс» (регресс) ұғымдарын салыстыру нәтижесінде оны ғылыми тілге енгізу мүмкіндігі туды. «Адам қызметінің кейбір түрлері қазіргі заманның өткен шаққа қарағанда және келешектің қазіргі заманға қарағанда артық екендігін білдіреді. Аталған адам қызметінің түрлері – нәтижелері бір күнде емес, уақыт өте пайда болатын немесе нәтижесін сандық тұрғыдан өлшеуге болатын қызмет нысандары. Адамзат тарихы сақталып қалу қасиетіне ие, себебі ол тек өзгере беретін құбылыс қана емес. Біз тарихтан қоғамда түрлі әлеуметтік институттар болатындығын, олардың материалды және рухани құндылықтар жасайтындығын, сақталып қалатындығын білеміз. Сабақтастық философиясы – түрлі ұрпақтар өткен кезеңнен мұра ретінде қалған мирасты сақтау керек пе немесе одан бас тарту керек пе деген мәселелерді шешетін ғылым. Өмірдің түрлі салаларының келешегі сол салада қызмет етуші ұрпақтың осыған дейінгі ұрпақтың қол жеткізген жетістіктеріне деген көзқарасына байланысты болмақ. Жаңа ұрпақ бүгінге дейінгі тәжірибені сақтап қана қоймай, оған өзінің де жетістіктерін қосқан кезде ғана өткеннің мұрасын сақтау үдерісі ілгерілеуге қол жеткізеді деп айтуға болады» [9, б. 147-150].

Қорыта келгенде сабақтастық – философиялық ұғым. Сабақтастық – игілікті істің бастауы, ең жоғарғы ой тазалығы үлгісіне негізделген, ой сабақтастығымен үздіксіз даналыққа құлшыныспен ұмтылу көне мен бүгінді байланыстырушы алтын көпір.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Риккерт Г. Философия жизни. – Киев: Ника центр, 1998. – 505 с.
- 2 Есім Ғ. Саяси философия: ойлар, тұжырымдар - Алматы: Ел-шежіре, 2006. - 256 б.
- 3 Мид М. Культура и мир детства. - М.: Наука, 1988. – 429 с.
- 4 Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории. -М.: Мысль, 1974. -487с.
- 5 Лукач Д.К. К онтологии общественного развития. Прологомены. - М.: Прогресс. 1991. – 410 с.
- 6 Якимович А.К. Наше искусство и проблема ценностей. Творческое сознание в конце XX века // Советское искусствознание. -1990. - №26. -С. 5-31.
- 7 Лук А.Н. Юмор, острословие, творчество. - М.: Наука, 1977. – 183 с.
- 8 Қани М. Философиялық ой-пікір: Абайдың философиялық ой-пікірі жайлы. - Алматы, 1993. - 348 б.
- 9 Жекебаева М.А. Философиялық ойлар тарихындағы философтардың еркіндік, жауапкершілік мәселесіне көзқарастары // ҚазҰУ хабаршысы. - 2007. - №1. – Б. 147-150.